

ПАРАДИГМАЛЕН ПРЕХОД В ОБЩАТА ИКОНОМИЧЕСКА ТЕОРИЯ (ЗА УСЛОВИЯТА НА БЪЛГАРИЯ)

Васил Тодоров¹
e-mail: todorov.vv@abv.bg

Резюме

От критиките и дискусиите, продължаващи десетилетия, и от съотнасянето на теорията към реалността следва извод: неолибералната неокласика се разминава с реалността, неадекватна е спрямо нея. Това се осъзнава във все по-висока степен и то не само в академичните среди, а и извън тях, и като резултат – налице е мащабна загуба на доверие в неолибералната неокласика и в качествата ѝ на теория за реалната икономика. В този контекст: необходим е парадигмален преход в общата икономическа теория, който да ограничи или да преодолее доминацията на неолибералната неокласическа теория. Преходът започва. Той е по-слабо изразен в англосаксонския свят (САЩ, Великобритания) и по-осезаемо в Континентална Европа (в Германия, Франция, Русия, Австрия). Ключовата дума в него е „плюрализъм“: замяна на монополната доминация на една теория (неолибералната неокласика) с плуралистичен набор от знания (в който ще участва също и неокласиката).

Ключови думи: обща икономическа теория, парадигма, парадигмален преход, неолиберална неокласика

JEL: B50

Уводни уточнения и отграничения

За строежа на научните теории, парадигмите и парадигмалните преходи

Имаме предвид схемите на Томас Кун и Имре Лакатош за строежа и развитието на научните теории. В съвременната литература терминът „парадигма“, който Кун използва в известната си монография „Структурата на научните революции“ (Кун, 1996), може да се срещне в различаващи се смислови значения. Тук под „парадигма“ се имат предвид основните положения на една теория, които я правят това, което е, и които или някои от тях, ако се променят, теорията вече не е това, което е била. Лакатош разглежда

¹ Професор, доктор на икономическите науки, Институт за икономически изследвания – БАН

научните теории като състоящи се от „ядро“ и „периферия“. „Парадигмата“ по Кун в уговорения смисъл кореспондира с „ядрото“ по Лакатош.

В статията парадигмалният преход се има предвид като преминаване от една към друга парадигма (по Кун) или от едно към друго ядро (по Лакатош). Знания от парадигмата, която се преодолява, могат да участват в парадигмата, към която се преминава.

Два типа парадигмални преходи. 1. Променя се държавно-политическото устройство на обществото. В рамките на тези промени и като част от тях се преминава от едни към други теории за обществото, в т.ч. и за икономиката. В България такива преходи са извършвани два пъти: след 1944 г. и след 1989 г.

2. Знанията се развиват, натрупват се и се идва до преход от една теория към друга, който не е предизвикан от институционални причини (политически, идеологически, държавно устройство). От такъв тип е например преходът от класическата към неокласическата икономическа теория в британските университети (края на XIX – началото на XX век). В България досега такъв преход не е извършван. Не би могло също да се каже, че е имало българско участие в аналогични преходи в европейски или световен план.

Неокласическа и неолиберална неокласическа теория. Тук и по-нататък ще използваме като взаимнозаменяеми термините „неокласически икономикс“, „неокласическа теория“ и само „неокласика“. Като начало на неокласиката имаме предвид маржинализма (появата на теорията за полезността и за пределната полезност, 1870-те години) и „Принципите на икономикса“ (1890) на Алфред Маршал. През втората половина на XX век и досега неокласиката се развива като *неолиберална* икономическа теория.²

В студията се обсъжда преди всичко неолибералната неокласика.

Добавките в квадратни скоби в цитати, оградени с кавички, са от автора на студията.

Критиките срещу неокласиката

Кратък исторически преглед: начало и периодизация

Критиките към неокласиката започват с нейното появяване. Това не е не-обичайно. Всички икономически теории обикновено се посрещат критично още при тяхното създаване.

² Още от самото ѝ възникване в неокласиката са вградени принципите на икономическия либерализъм. Но има разлика между стария либерализъм (Смит и последователи) и новия (втората половина на XX век и досега) – виж Леонидов (2015).

Развитието на неокласическата теория от появата ѝ досега ще разглеждаме в два големи периода: първата половина на XX век и след това.

Един от първите по-известни критици е Торстен Веблен (основателят, заедно с Джон Комънс и Уесли Митчел, на американския институционализъм).

От периода до средата на XX век ще отбележим критиката на Едуард Чембърлейн и Джоан Робинсън. Неокласиката е построена при предпоставката, че пазарната икономика съществува и функционира в условията на свободна (неограничавана, чиста, перфектна) конкуренция. Така е в теорията. Чембърлейн и Робинсън показват, че още тогава (първата половина на XX век) в реалността не е така. Реалната пазарно-капиталистическа икономика е в значителна степен монополистична. Свободната конкуренция в нея не е обичайният, а е частен случай. Но ценообразуването, а в по-общ план – функционирането на икономиката, в единия случай е едно, а в другия е друго. Теорията, построена за икономика със свободна конкуренция, се разминава с реалността.³ Между монополистичната и свободната (неограничаваната) конкуренция, казва Чембърлейн, има *качествено* различие; в значителни свои части теорията за икономика с чиста (свободна, неограничавана) конкуренция е нереалистична, „не е в състояние правилно да представи“ функционирането на реалната икономика (Чемберлин, 1959, с. 247 – цит. по Младенова, 2011, с. 85).

След средата на XX в. и особено през 1980-те и 1990-те години, неолибералната неокласика се самовъзприема като достигнат връх в теорията, отнася се пренебрежително към опонентите си и изглежда си вярва, че е намерила отговор на двата фундаментални според нея въпроси на теорията: за „ефективността на пазарите“ (т.е. способността им да се саморегулират) и за предотвратяване на големи (национални, наднационални регионални и глобални) общи кризи на икономиката.⁴ Допуска появата на секторни кризи, но Големи общи кризи вече били невъзможни. Лекарството и за ефективността на пазарите, и за недопускане на Големи кризи е либерализация. Кризата от 2007 – 2009 г. – обща, голяма и глобална, помете самоуверените оптимистични, но нереалистични твърдения на неолибералната неокласика

³ Повече по въпроса в Чемберлин (1959), Робинсън (1986), Младенова (2011, с. 82-87), Минчев (2024).

⁴ През 2000 г. тогавашният лидер на американската (САЩ) и световната неолиберална неокласика Робърт Лукас (Нобелов лауреат, 1995) обяви кейнсианството за мъртво, а три години по-късно в речта си като президент на Американската икономическа асоциация заяви: макроикономическата теория се появи „като част от интелектуалния [теоретичния академичен] отговор на Великата депресия [1929 – 1934] ... [тя, теорията] се увенча с успех: нейният основен проблем – предотвратяване на депресията [има се предвид депресия от ранга на тази през 1929 – 1934 г.] ... е решен“ (Lucas, 2003, p. 1 – цит. по Младенова, 2011, с. 178).

Критиките срещу нея нарастнаха лавинообразно (сравнението не е пресилено). *Понастоящем по света се наброяват няколко хиляди публикации, в които има критики към неолибералната неокласика, в т.ч. над 100 публикации от български автори.*⁵

Основни насоки на критиките срещу неолибералната неокласика

• *Предпоставките.* Неокласиката е аксиоматико-дедуктивна теория. Този тип теории започват с набор от аксиоми/постулати, от които, като се въвеждат допускания (общ термин за аксиоми, постулати и допускания – „предпоставки“), чрез средствата на дедуктивната логика се извежда теорията (най-широко известен пример за такава теория е Евклидовата геометрия)⁶. Аксиоматичното изграждане на една теория позволява в нея да се постигне във висока степен подреденост и непротиворечивост. Но съдържа и риск – този тип теории са силно зависими от предпоставките си. Ако те не са в ред, няма да е в ред и изведената от тях теория.

Предпоставките, от които е изведена неокласиката, по презумпция, *a priori*, се приемат за верни. *А ако не са?*

В продължение на десетилетия по предпоставките на неолибералната неокласика се води тежка дискусия! В нея освен критици на неокласиката участват и изявени автори-неокласици, например Пол Самуелсън. Той счита, че „от нереалистични предпоставки⁷ не може да се изведе правилна теория“ (Младенова, 2011, с. 289). Критика от български автори: Минчев (2005, 2012, 2013 гл. 1, 2 и 3), Чипев (2006, 2010, 2015, 2016) Канев (2016); също Каз (2007), Маевский и Чернаевский (2007), Павлов (2011), Хъндс (2012).

Обект на критиката са предпоставките за съвършената (свободната, неограничаваната) конкуренция, за свободното пазарно конкурентно ценообразуване, за оскъдността, за симетричната информираност на контрагентите в

⁵ Българските публикации са предимно от периода след 2005 г. Две трети от тях са указани в Тодоров (2016), а в Тодоров (2016а) са дадени сведения за критиките в двадесет от тези публикации.

⁶ За интерпретацията на неокласиката като теория, изградена върху аксиоми/постулати и допускания също: Solow (2005, с. 87 – цит. в Младенова, 2011, с. 324), Robbins (1932 – цит. в Gordon, 2003, р. 652) и Тамбовцев (2020, с. 13), Robbins (1935, pp. 78-79 – цит. в Блауг, 2004, с. 143), както и Robbins (1990, р. 126 – цит. в Младенова, 2011, с. 271). Възгледът за изграждане на теорията като хипотетико-дедуктивна има своята предистория в класическата школа, в частност при Сениор – виж Блауг (2004, с. 111-112).

⁷ В дискусиите по предпоставките на неокласиката най-често се говори не дали те са „верни“ или „неверни“, а дали са „реалистични“ или „нереалистични“. Под „реалитичност“ се има предвид съотношението между предпоставките като знание и реалността, за която те се отнасят.

сделките, за равнопоставеността им, за неявното изключване на културната среда като влияеща на индивидуалното икономическо поведение и др.

Дискусията, продължаваща десетилетия (нямаме възможност тук да навлезем повече в нея) показва, че някои от предпоставките (в т.ч. практически всичките, изброени в предходния абзац), във вида им, в който ги намираме в неокласиката, са в една или друга степен нереалистични/некоректни. Оттук следват изводи и за изградената върху тях теория.

Математическата формализация. Формализацията, в т.ч. и преди всичко математизацията на икономическата и в частност на неокласическата теория, е широко дискутирана тема – виж Младенова (2011, с. 315-372), Върбанов (2001а, 2001б), Атанасова (2014), Фоули (2012), Доу (2006), Славов (2009), Атанасов и Илиев (2009), Златинов (2012), Блауг (2004, с. 32-34, 265-268, 361), Тутов и Рогожникова (2018), Бурлачков (2007).

Математиката навлезе стремително в икономическата наука,⁸ наложи се и от десетилетия е преобладаващо виждането, към което винаги сме се придържали, че тя има място в икономическата теория и наука и в стопанската практика. Много е изговорено и написано за предимствата от използването на математика (методи, моделиране) в икономическата наука. Според нас, що се отнася до теорията, те биха могли да се обобщят в: (1) възможности за по-строго формулиране на проблеми, по-ясни обосновки и изводи. Прилагане на математически теории (например теория на множествата), методи и процедури за интерпретиране, изследване и търсене на решения на теоретични икономически проблеми; (2) намаляване на неопределеността, несъвместимостта и противоречията в теоретичното икономическо знание; (3) предимства на математическото пред вербалното изразяване на знанията – по-висока степен на еднозначност, яснота и строгост.

Но математизацията на икономическата и най-вече на неокласическата теория – а това е темата, която тук обсъждаме – поражда също въпроси, предизвиква дискусии и възражения. Най-последователни във възраженията си са „неоавстрийците“⁹ (Мизес, Хайек и последователи). Те обръщат внима-

⁸ В България навлизането започна в края на 1950-те – началото на 1960-те години. В учебните планове на университетските икономически специалности влязоха математически дисциплини. БАН създаде в Икономическия си институт Икономико-математическа лаборатория. През 60-те години се проведеха три национални конференции по приложение на математическите методи в икономиката и в икономическата наука. Започна прием в икономически специалности на докторанти (тогава – аспиранти) с университетско образование по математика. Едно от тогавашните издателства („Хр. Г. Данов“ – Варна) се профилира в издаването на литература в областта икономико-математически изследвания, методи и модели.

⁹ В българската литература критичен поглед в неоавстрийски дух към математическите формализации в икономическата наука във Върбанов (2001а, 2001б).

ние на това, че математическата формализация е пренесена в икономическата теория като компонент на модел за развитие на теорията, идващ от природните науки и преди всичко от физиката. Но, ще добавим ние, между физическия свят и икономиката има съществени различия. Камъкът, пуснат от високо, винаги пада надолу, балонът, напълнен с хелий, отива нагоре, планетата Земя обикаля около Слънцето; в тяхното движение няма цели, мотиви и интереси – то е само устойчива, неизменно повтаряща се функционалност. Неоавстрийците обръщат внимание на това, че икономическата теория изучава поведение на индивиди, което е обусловено от цели, ценности, културни стереотипи, нагласи, мотиви, интереси. Това е нещо, свършено различно от устойчивата функционалност във физическия свят. За да го разберем, са ни необходими психология и социология, а не математика.

Маршал и Кейнс са математици по образование, но и двамата са съдържани във вижданията си за възможностите на математиката в икономическата теория – виж повече в Доу (2006, с. 55-56, 60-62). Леонтиев използва активно математически средства – в частност линейна алгебра – при разработването и приложението на своя инпут-аутпут анализ (в българската терминология – междуотраслов анализ, в руската – метод затраты-выпуск) и същевременно категорично не приема математическата, а също и нематематическата формализация на икономическата теория. Така или иначе, въпреки съдържаността на известни¹⁰ и на много други автори спрямо математическата формализация, през последната четвърт на XX век и в началото на XXI век тя тотално е превзела доминиращото направление в икономическата теория. Обсъждания в критичен план на вълната на математическата формализация, заляла неокласическия икономикс, виж в Леонтиев (1994, с. 9, 12-15, 36, 287-290), Фоули (2012), Доу (2006), Младенова (2011, с. 327-328, 330-341), Върбанов (2001a, 2001b). Интересна е личната „изповед“ на Тома Пикети¹¹ за това как от формалист става емпирист.

За едни тоталната математическа формализация е магистрален път за икономическата теория, универсално и чудодейно средство, което я извежда на равнището на природните науки. За други тя е проблем. Оприличават я на методологически ураган, който рано или късно ще премине, но докато бушува, нанася поражения (Фоули, 2012, с. 90). Към това бихме добавили,

¹⁰ Към тях може да се прибави Ричард Липси, един от „тримата големи“ (Робинс, Фридман, Липси) в методологията на неокласическия икономикс – повече за позицията на Липси по математическата формализация виж в Младенова (2011, с. 331-336, 340).

¹¹ С изследванията и публикациите си по разпределението и социалните неравенства Пикети се превърна в един от най-известните в света автори от последните години. „Личната изповед“ е в Пикети (2018, с. 47).

че ураганът бушува твърде дълго и за сега – началото на третото десетилетие на XXI век – макар и поотслабнал, не е преминал.¹²

Наблюдава се „своеобразен формализъм: усъвършенстване на [математическата] техника на изследване като самоцел, заради самата техника“, който се пренася и в университетското икономическо образование. „Фактът, че ... [университетското образование] развива по-скоро способност за решаване на математически главоблъсканици в ущърб на знания по същество за [реалната] икономическа система, е просто израз на тържеството на празния формализъм, характерен за цялата съвременна икономическа наука“ (Блауг, 2004, с. 32-33).

В изследователската дейност последователността обичайно е, или би трябвало да бъде: обект – предмет – методи; изучава се някакъв обект, изследователят дефинира предмета (онова от обекта, което ще се изследва) и подбира или създава методи, подходящи за изучаването на обекта и предмета. Когато математическата формализация е основен познавателен метод, обусловеността обикновено е по-друга: взема се под внимание и се изследва онова, което се поддава на формализация чрез използвания математически апарат; не се подбира метод за предмета, а предметът се оформя така, че да бъде подходящ за метода.¹³ Това е, например, една от причините, формализираната неокласика да не отчита влиянието на обществената среда върху икономиката и, което

¹² Р. Липси, който, както току що се спомена, е един от видните методолози на неокласическия икономикс, съвременник на „завихрянето на урагана“, споделя „Смятах, че това ще е временно състояние“; но очакванията му не се оправдават. Марк Блауг, имайки предвид 80-те години на XX век, заявява в прав текст: „празната формализация започва все повече да характеризира съвременния икономикс“ (по Младенова, 2011, с. 332, 334).

¹³ „На приложението на математически методи в икономическата теория вътрешно е присъщ рискът ..., изкушението да се измени формулировката ... на задачата [на изследването], за да съответства тя на математическия инструментариум, а не се търсят ... [познавателни] инструменти, адекватни на задачата“ (Фоули, 2012, с. 85). „Възможно е, математическата интерпретация ... да е най-удобния начин за *предаване* [изразяване] и *излагане* на едни или други концепции. Но съществува и по-фундаменталния проблем за възможното въздействие на математическата техника върху съдържанието на икономическата теория.“ (Доу, 2006, с. 53; курсивът е на автора на цитата). „Заради изискванията за математическа „изразимост“ и удобства за формалното третиране, тези страни на икономическата система, които е трудно да се изразят количествено, да се измерят и представят като детерминирани зависимости, се изключват от анализа“ (пак там, с. 68). Движещата сила в изследванията на формалистски настроените икономисти е „непрекъсната математизация. Те могат дори ... откровено да допуснат отсъствие на връзка на техните построения с реалния свят“ (пак там, с. 60 с препратка за такава „откровеност“).

При математическата формализация често имаме „произвол на изследователите над действителността“ (Върбанов, 2001б, с. 52). „Произволът“ е в това, че при изследване

е още по-показателно, не отчита социалната обусловеност (културни нагласи, ценности, емоции, идеология, политически компонент) на индивидуалното поведение и действие, чрез която тя обяснява всичко.

- *Оспорва се методологическият индивидуализъм на неокласиката.* Той е водещ принцип в нейната методология и най-общо казано се изразява в убеждението, че пазарната икономика се състои от „атомизирани“ самостоятелно действащи „суверенни“ индивиди и чрез тяхното поведение и действие може да се обясни всичко, което се случва в икономиката. Контратезата е, че освен индивиди, в икономиката има също фирми¹⁴ (предприятия, корпорации, дружества) и че те оказват много по-силно влияние върху икономиката, отколкото „суверенните“ индивиди. Освен това, чрез поведението на индивидите не могат да се обяснят монополизацията и картелизацията, поведението на големите компании, на банките, отрасловата и регионалната структура на икономиката, тенденциите в нея, обема и структурата на износа, икономическия растеж и други основни макроикономически характеристики. На методологическия индивидуализъм се противопоставя холизмът¹⁵ при който обясненията за общността се търсят в самата нея, в действията и поведението ѝ като общност, а не в съставлящите я „атомизирани“ единици.
- *Икономиката съществува и функционира винаги в обществена среда.* Няма икономика извън общество, както и, обратно, няма общество без икономика (имаме предвид национални общества). Средата е многокомпонентна и многопластова: в нея има правителствени, местни и неправителствени органи и организации; огромна по мащабите си законова и друга нормативна уредба от най-различно естество; културни нагласи и стереотипи. Икономиката изпитва постоянни и многостранни влияния от тази среда. Неокласиката игнорира обществената среда, за което е подложена на силни критики, особено от институционализма.
- *Отношенията икономика – природна среда.* Въздействието на икономиката върху природната среда е изключително сериозен проблем. Оставяйки отношенията икономика – природна среда на пазарните механизми, неокласиката не търси решения на проблема, а го заобикаля.

на действителността/реалността, онова от нея, което не може да се формализира, просто не се взема предвид.

¹⁴ В ортодоксалната версия на неокласиката фирмата практически отсъства; по-конкретно – сведена е до „точка в икономическото пространство“, която действа като „рационален индивид“ (Чипев (2020)).

¹⁵ Повече за методологическия индивидуализъм и за холизма в Проданов (2003, 2017), Върбанов (2002), Минчев (2013, гл. 4 и 5), Кирдина (2013а, 2013б), Розмаинский (2008), Блауг (2004, с. 100-103), Тамбовцев (2020), Udehn (2001).

- *Хипотезата за ефективните пазари* е в сърцевината (в „ядрото“ по терминологията на Лакатош) на неокласическия икономикс. Според нея пазарната икономика е в състояние да се саморегулира, да не изпада в кризисни ситуации или ако изпадне, сама да излиза от тях; счита се, че пазарните механизми постоянно и неотклонно насочват икономиката към равновесие в режим на пълно използване на ресурсите, което означава също пълна заетост и съпровождаща я само „естествена безработица“. Най-силната и последователна критика на тези възгледи, както е добре известно, идва от Кейнс и кейнсианството. Дискусиите продължават вече осемдесет години и все повече се налага изводът, произтичащ не толкова от дебатите, а от фактите на действителността, че оставена на саморегулацията пазарната икономика неизбежно дерайлира – секторно, национално, регионално или глобално. Откъдето следва, че хипотезата е нереалистична. Но ако и доколкото това е така, то разклаща основни съставни теории от ядрото на неокласиката: теориите за общото равновесие, за заетостта, безработицата, цените. На този фон неубедителна е също добре известната неокласическа теза за отношенията държава – икономика.

Опровержения

Още през 70-те и 80-те години на миналия век и след това се натрупват опровержения на неокласиката в частта ѝ за:

- *Неокласическия модел на икономическия растеж* (Солоу). Емпиричните проверки не потвърждават заложените в него хипотези за факторите на растежа и за тяхната значимост.
- *Разпределението на доходите*. Неравенството в доходите (между страни и между социални слоеве) не намалява, както очаква неокласиката, а се запазва и увеличава – виж Стиглиц (2014), Пикети (2018), Мавров (2016).
- *Безработицата* – в неоконсервативните си версии неокласиката твърди, че принудителна безработица не може да има. Но в реалността я има. И то не като изключение, а като обичайно явление. Една от първите критики на това твърдение е от преди повече от 70 години – Леонтиев ([1948] 1994, с. 104).
- *Неокласическата прогноза за конвергенцията*. Според нея в резултат на конвергенцията страните с по-нисък БВП на човек от населението ще постигат по-висок растеж от богатите/развитите страни и ще ги догонват. Механизмът на догонването: основен фактор на растежа са инвестициите; капиталът ще се създава в по-богатите страни и ще се насочва към по-бедните, където трудът е в изобилие, заплащането му е

ниско, а печалбите за инвеститорите ще са по-високи. Разликата между богати и бедни страни ще намалява с тенденция да изчезне. Но в реалността става друго: богатите страни остават богати, бедните остават бедни (виж Рангелова, 2008).

- *Ефектите от глобализацията.* Според неокласиката глобализацията ще има поредица от положителни ефекти за слабо развитите страни: приток на капитали, прилив по различни канали на знания, умения и опит, подобряване на управлението на корпоративно и национално равнище, подобряване на бизнесклимата и в последна сметка преминаване в нова траектория на развитие, която ще изведе тези страни от икономическата им изостаналост и бедността. Прогнозата не се потвърждава. Единствено сигурно, поне засега, са положителните ефекти за развитите страни, водещи (и налагащи) глобализацията – виж например Стиглиц (2003).
- *Показателен е провалът на неокласическия синтез.* За известен период след налагането си в теорията той успява да предвиди как икономиката ще реагира на макрополитика, следваща неговите рецепти. После се проваля: инфлацията в условия на стагнация и безработица е нещо неочаквано и противоположно на онова, което теорията предвижда. Синтезът е отхвърлен като неадекватна теория.
- *Още по-показателна е ситуацията във връзка с кризата 2007 – 2009 г.* И двете основни теории на неоконсерватизма твърдяха, че обща криза на икономиката не може да има – „икономиката на предлагането“, опирайки се на осъвременена версия на закона на Сей (производството само си създава достатъчно търсене), а „теорията за рационалните очаквания“, следвайки хипотезите, че пазарите са ефективни, стопанските агенти са рационални, могат да допускат грешки, но системно и продължително не могат да грешат и до обща криза не може да се стигне. Предвижданията и на двете теории се оказаха напълно погрешни.

Масшабна загуба на доверие. Институционализация на дискусиите, критиките и на засилващото се недоверие

В литературата загубата на доверие в неокласическия икономикс като базисна теория се свързва обикновено с кризата от 2007 – 2009 г., но ерозирането на доверието започва много преди това. През втората половина на XX век, и особено след провала на неокласическия синтез, се засилва усещането, че неокласиката не е теорията, която адекватно обяснява реалността и може да служи като основа за макроикономическата политика. Още през 1970 г. в президентското си обръщение към Американската икономическа асоциация Леонтиев (Нобелов лауреат, 1973) изразява тревогата си,

че икономиксът се занимава с предположения и допускания, изоставяйки емпиричната основа на теорията и наблюдението върху реалността.¹⁶ В началото на 80-те години той повтаря критиката си (Леонтиев 1994, с. 9-15). През следващите две-три десетилетия упреци за „откъсване на икономикса от действителността“ отправят и други видни учени – виж повече в Атанасова (2012, с. 137-138) и Младенова (2016, с. 19-20). Изрично може да се отбележи също книгата на Тони Лоусън с показателното заглавие „Икономикс и реалност“, обсъждаща отдалечаването на икономическата теория от реалността (Lawson, 1997).

По време на кризата 2007 – 2009 г. и след нея в академичните среди изригна (сравнението не е пресилено) вулкан от критики към доминиращата теория. Никой не би могъл да каже точно колко са публикациите, националните и международните форуми, в които неокласическата теория се обсъжда критично по време на кризата, след нея и досега. От сведенията, които имаме в България за англоезичния свят и отчасти за немско, френско и рускоезичния – и като се предположат реакциите и в другоезичните пространства (едно от тях е българското) – се открояват очертанията на *огромна вълна на неодобрение и недоверие към доминиращата теория*. В поредица от публикации, известни по света и в България автори (Дж. Стиглиц – Нобелов лауреат 2001, Пол Кругман – Нобелов лауреат 2008, Анатоли Калецки, Тома Пикети, Тони Лоусън, Джефри Ходжсън, Дейвид Коландър и др.) отправят силни критики към неокласическия икономикс за неадекватност спрямо реалността и самоцелно теоретизиране, за „идеологизирани теоретични спекулации“, за подвеждане на обществеността и на практиката; поставя се въпросът какво следва от всичко това за „академичния икономикс“. Отправят се също тежки, но нелишени от основания упреци, че: *неолибералните неокласически теоретични възгледи имат своя принос, за да се стигне до патологичната „финансиализация“¹⁷ на икономиката. Вместо да ни предупреди за идващата криза (2007 – 2009 г.) и да ни помогне да се предпазим от нея, теорията насочва към макрополитики, създаващи условия за кризи.¹⁸ Чуват се гласове, че зад насаждането на убеждението „пазарите са ефективни,*

¹⁶ Обръщението е публикувано в The American Economic Review, vol. 61, 1971; на български – виж Леонтиев (1994, с. 286-297).

¹⁷ Неимоверно разрастване на финансовия сектор, контрол на банките върху реалната икономика, превръщане на националните и особено на световните финансови пазари в територия и механизъм за гигантско преразпределение на богатството на народите и на света; преразпределение най-често от по-бедните към по-богатите (лица, семейства, социални слоеве, нации).

¹⁸ Младенова (2011, с. 410-411) обобщава поредица от публикации на Джоузеф Стиглиц, в които се взема отношение към „приноса“ на неокласическата теория за възникване на кризата.

дерегулация“ стоят интереси. Видни личности от практиката (най-често се споменава бившият ръководител на Федералния резерв на САЩ Алън Грийнспан) направиха признания, че са грешали, но са го правили, следвайки теорията.

Добре известният в България британски автор Робърт Скиделски, авторитет в икономическата теория и в историята на теорията, заявява „Голямата нерешена дилема в икономическата теория е дали пазарните икономики „по природа“ са стабилни или се налага да бъдат стабилизирани чрез държавна политика¹⁹. Аз обвинявам за кризата [2007 – 2009 г.] икономистите [учените-икономисти] повече от банкерите. Защото икономистите създадоха системата от идеи, които банкерите и политиките прилагаха“ (по Ангелов, 2010, с. 331,342). „Нобеловият лауреат Пол Кругман категорично посочи като причина за кризата ... неолибералното разбиране за пазарите и рационалния индивид“ (Тошкова, 2017, с. 36).

Ето още четири, буквално шокиращи критични обобщения за неолибералната неокласика:²⁰

- Според материали във в-к „Гардиън“ от октомври – ноември 2013 г. катедрите по икономикс в британските университети „се придържат към абстрактни и откъснати от реалностите математизирани модели ... Придържат се към идеи, които са неверни и са отречени от реалността“ (Проданов, 2014, с. 42-43, с препратка към статии в „Гардиън“ от 24 и 28 октомври и от 10 ноември 2013 г.).
- През 2009 г. световно известното британско списание „Икономист“ се произнесе, че изминалите 30 години на обучение по макроикономикс в американските и британските университети са били „губене на време“ (Проданов, 2014, с. 42, с препратка към „Икономист“ от 16 юли 2013 г.).
- Пол Кругман (Нобелов лауреат, 2008 г.) заяви, че през тези 30 години в по-голямата си част макроикономиксът е бил „в най-добрия случай зрелищно безполезен, а в най-лошия – направо вреден“ (Проданов, 2014, с.42, с препратка към „Икономист“ от 16 юли 2013 г.).
- Американски автори обявиха теорията/хипотезата за ефективните (саморегулиращите) се пазари, за „най-забележителната“ и „най-вредната“ грешка в цялата историята на икономическата теория – виж Леонидов (2015, с. 12).

Несъгласието с икономикса започва да се институционализира. Създават се (най-вече през 80-те – 90-те години на XX век) Европейска асоциация за еволюционна политическа икономия (European Association for Evolutionary

¹⁹ „Капиталистическите икономики, оставени сами на себе си, без балансиращата роля на правителствата, са по природа нестабилни“ (Shiller, 2009 – цит. по Ангелов, 2010, с. 334).

²⁰ И в четирите цитата курсивът е на автора на студията.

Political Economy), Международна конфедерация на асоциациите за плурализъм в икономикса (International Confederation of Associations for Pluralism in Economics), Дружество за развитие на австрийския икономикс (Society for Development of Austrian Economics), Асоциация за хетеродоксален икономикс (във Великобритания и Ирландия – Association for Heterodox Economics), Дружество на хетеродоксалните икономисти (в Австралия; Society of Heterodox Economists). Появяват се, или укрепват в развитието си, поредица от научни списания с критична ориентация спрямо неокласическия икономикс – Cambridge Journal of Economics, Journal of Post Keynesian Economics, Contributions to Political Economy, Research in Political Economy, Review of Radical Political Economics, Studies in Political Economy, Journal of Australian Political Economy, Feminist Economics, Journal of Economic Issues (изброяването до тук е по Атанасова (2012, с. 37, 41, 44) и Младенова (2007, с. 29, 35-36)), Вопросы политической экономии, Вопросы теоретической экономики.

През 2000 г. във Франция започва студентско движение срещу откъснатостта на икономикса от действителността и прекалената му математизация, превърнала се в самоцел; това състояние на теорията удачно е квалифицирано като „аутизъм“.²¹ В своя петиция движението се обявява за „постаутистки икономикс“ – за икономическа теория, обърната към реалността и за плурализъм в преподаването ѝ. Започва академичен и обществен дебат. През 2001 г. френски преподаватели по икономикс излизат със своя петиция в подкрепа на студентското движение. Проблемът се проучва от държавна комисия, определена от Министерството на образованието на Франция. Преподаватели-ортодоксалисти се обявяват срещу движението; в „контраатаката“ се включват известни фигури като Робърт Солоу (Нобелов лауреат, 1987), Амартия Сен (Нобелов лауреат, 1998), Оливие Бланшар. Въпреки контраатаката движението се разраства, пренася се и в други страни (Италия, Англия, САЩ) и от френско се превръща в европейско и световно; също и дебатът за аутизма на икономикса. Най-характерната черта на движението е искането за „отваряне на икономикса към действителността“. Появява се списанието Post-Autistic Economics Review, по-късно преименувано в Real World Economics Review (повече по въпроса в Атанасова (2012, с. 38, 42, 204-207), Зарич (2005), Младенова (2016)).

Преди Голямата криза от 2007 – 2009 г. проблемът за недоверието към доминиращата теория се осъзнаваше и обсъждаше предимно в затворения свят на академичните дискусии. Кризата пренесе дискусиите и в медийното пространство, в държавни институции и във влиятелни международни ор-

²¹ Медицинският термин „аутизъм“ означава самовглъбяване, откъсване от действителността и неадекватност в контактите с нея.

ганизации (Световната банка, Международния валутен фонд, Г-20, ООН). *От академично, недоверието прерасна в публично и институционално. Неокласиката беше критикувана от студенти, преподаватели, учени, журналисти, автори на популярни икономически издания, депутати, министри, президенти и (през 2008 г.) дори от английската кралица.*

Световно известни вестници и списания за обща и за професионална аудитория (като Guardian, New York Times, Financial Times, Economist, Newsweek, Wall Street Journal и др.) в продължение на години публикуваха материали, в които може да се прочете, че: „теорията за ефективните капиталови пазари е дискредитирана“; в британските университети се преподават идеи от икономикса „които са неверни и са отречени от реалностите“ (виж препратката по-горе към „Гардиън“ от 24 и 28.10 и 10.11.2013 г.). Британски финансови институции, включително Bank of England организираха конференции и публикуваха анализи, в които се обсъжда неокласическата финансова теория и се посочва, че тя се разминава с действителността. Икономиксът беше критикуван в Конгреса на САЩ. На среща на Г-20 във Вашингтон през ноември 2008 г. президенти и ръководители на правителства косвено или директно изказаха резерви към него; „Световният ред – заяви един от тях – се разпада като картонена къща поради догматичната вяра за ненамеса в пазарите“ (по Ангелов, 2010, с. 252). Работна група в Секретариата на ООН обсъжда теорията, а МВФ и Световната банка станаха по-сдържани във възприемането на теоретичните неолиберални неокласически рецепти.

Дж. Стилс съобщава, че в дискусия на срещата в Давос (2009 г.) се поставя въпросът, кой фактор „е изиграл най-голяма роля за кризата. Отговорът е почти единодушен: вярата, че пазарите са самонастройващи се“ (по Ангелов, 2010, с. 251).

Донякъде косвено, но най-силно и безапелационно, отношението към теорията се прояви в практическата дейност на национални правителства и международни организации. Изправени срещу голямата, неумолимо разрастваща се (и невъзможна според неоконсервативния макроикономикс) финансово-икономическа криза, „най-неолибералните“ страни и международни организации (САЩ, Великобритания, МВФ, Световната банка, Г-20), бързо се отказаха от неокласическия икономикс, към който дотогава се придържаха като теоретична база, забравиха за пазарния си фундаментализъм и започнаха масирано да гасят пожара, връщайки се към отречените от съвременната неокласика кейнсиански идеи и рецепти. Европейският съюз също се обърна към регулативизма, макар и в условията на специфичната за много страни от Съюза дългова криза. Мащабите на въздействията „по кейнсиански“ и използваните за целта *огромни финансови средства* бяха изумителни.²²

²² В българската литература това е описано най-пълно в Ангелов (2010).

Обобщение

От критиките и дискусиите, продължаващи десетилетия, и от съотнасянето на теорията към реалността следва извод: неолибералната неокласика се разминава с реалността, неадекватна е спрямо нея. Това се осъзнава във все по-висока степен и то не само в академичните среди, а и извън тях, и като резултат – налице е мащабна загуба на доверие в неолибералната неокласика и в качествата ѝ на теория за реалната икономика.²³ „Необходима е нова парадигма“ (Buiter, 2009, р. 1 – цит. по Младенова, 2016, с. 14). В тази връзка, интересно и заслужаващо внимание становище застъпва Беев, който предлага съчетаването („синтез“) на политическата икономия с икономикса в определена подреденост (Беев, 2018, с. 339 и сл.). В неговото виждане, което съдържа признаци на една метатеория, според която политическата икономия и икономикса са съвместими, а не конкуриращи се в предметната интерпретация на общия им обект на изследване. В този смисъл, политическата икономия е адекватната основа за обяснение на обществено-икономическите процеси – в тяхната цялост, докато икономикса е адекватен интерпретационен инструмент, чрез който могат да се потвърдят или отхвърлят определени хипотези, следващи от политикономическия анализ. Тук именно е „разковничето“ на проблема. Така, ако чрез инструментариума на икономикса има потвърждение на политикономическа хипотеза – нещата изглеждат в реда на „нормалната наука“ (по Кун) – обясняващата наука (политическата икономия) е предсказала, инструменталната наука (икономикса) е потвърдила. В случаите на отхвърляне обаче, се стига до ситуация, която Лакатош описва като дегенеративно проблемно отместване. На практика резултатите (отхвърлянето) се реинтерпретират като обяснение. Заражда се и се поддържа заблудата, че обяснението (т.е. изследването), с което се отхвърля хипотезата, е обяснение и за изследвания феномен, т.е. икономикса от инструментална неправомерно „прераства“ в обяснителна теория.

Какво да се прави?

Предметът на дискусиите „За“ и „Против“ неокласическата теория: идентификация и преформулиране

Защитниците на неокласиката казват, че тя е добра теория, защото е логична, подредена и вътрешно непротиворечива в по-висока степен от опониращите ѝ теории. Опонентите на неокласиката, обратно, твърдят, че тя не

²³ „Цялото обществено мнение се настройва негативно и критично спрямо доминиращата икономическа теория“ (Младенова, 2016, с. 11). „Глобалната икономическа криза остави своя траен [негативен] отпечатък върху доверието в доминиращата неокласическа теория“ (Колев, 2016, с. 197).

е добра теория, защото се разминава с реалността, неадекватна е спрямо нея и е подвеждаща като теоретична основа за макроикономическата политика.

Твърденията и на двете спореци страни са основателни: неокласиката, особено в математически формализираната си версия, действително превъзхожда по подреденост, логичност, непротиворечивост другите направления в икономическата теория. И същевременно при всичката си подреденост и логичност тя е неадекватна на реалността и е неподходяща като основа за макроикономическа политика. И двете страни са прави! (Но обърнете внимание, че едната спореща страна има предвид едни качества на теорията (подреденост, логичност, непротиворечивост), другата – други (адекватност спрямо реалността), т.е. едната страна преценява теорията по едни нейни качества, другата – по други.)

Инструментални и обясняващи теории

През 1960-те години, следвайки виждания на Милтън Фридман, обявени в прочутото му есе „Методология на позитивния икономикс“ (1953), неокласиката тръгва по път, който я води към самоопределянето и развитието ѝ като *инструментална* теория. Тезата на Фридман²⁴ е, че неокласическата теория не трябва да е *обяснение* на реалността, а трябва да е *средство, инструмент* за получаване на знания за реалността.

Условието, на което трябва да отговаря така разбираната теория, е тя да е логически правомерно изградена спрямо предпоставките и допусканията си и да е вътрешно съгласувана и непротиворечива. За инструменталните теории не е задължително предпоставките им да са реалистични, т.е. да са правдоподобни, достоверни, верни спрямо реалността. Тези теории, предполага се – логически верни, *не обясняват* реалността, *а се прилагат* към нея. Върху нереалистични предпоставки не може да се построи *съдържателно вярна обясняваща теория*, но може да се построи *логическа вярна*²⁵ *инструментална теория* и такъв е именно случаят с неокласиката след средата на XX век.

При инструменталните теории не стои (или стои на втори план) въпросът дали са съдържателно верни. Главните въпросите при тях са (1) дали са логически верни и дали (2) са *приложими* към реалността.

Приложимостта е винаги спрямо определен сегмент, поле, процес, явление, ситуация от реалността. Ако инструменталната теория е вярна като логическа конструкция, тя си остава такава, независимо от това, дали е или

²⁴ Повече за нея и за налагането ѝ в неокласическата методология и теория в Блауг (2004, с. 139, 160-169, 172-174, 192), Младенова (2011, с. 283-288, 293-295), Върбанов (2006), О'Брайен (2002, с. 62, 65), Боулзънд (2002, с. 112-116).

²⁵ „Съдържателно вярна теория“ – вярна, адекватна, достоверна спрямо реалността; „логическа вярна теория“ – вярна (т.е. логически правомерно изградена) спрямо предпоставките и допусканията си.

не е приложима в един или друг конкретен случай. И също така: условията за приложимост не се задават от реалността към теорията, а обратно – от теорията към реалността. За илюстрация да се обърнем отново към Евклидовата геометрия. Тя е аксиоматико-дедуктивна познавателна конструкция, която не обяснява реалността, а се прилага към нея, *там и тогава, където и когато това е възможно и се счита за необходимо*. Едно от условията за приложимостта ѝ е повърхността, към която се прилага, да е равнина. Ако не е, ако повърхността е например изпъкнала или вдлъбната, Евклидовата геометрия е неизползваема. Но това не означава, че не е вярна като аксиоматико-дедуктивна логическа конструкция. Като такава тя е вярна, но не е приложима.²⁶ Фридман пренася това в методологията на неокласическата теория. Тезата му се оказва твърде привлекателна за неокласиците. През първите десетилетия след средата на XX век започва да се осъзнава, че неокласиката не обяснява реалността и не е адекватна спрямо нея, за което е силно критикувана. Интерпретацията и развитието на неокласическия икономикс като инструментална теория *го освобождава от необходимостта той да обяснява реалността и да е адекватен спрямо нея*.

Така чрез тезата за инструменталността се извършва преврат в представите за това, каква е и каква трябва да бъде неокласическата теория, разглеждана в съотношението ѝ с реалността.

Може да се приеме, че докъм средата на XX век линията „теорията трябва да обяснява реалността“, има своето място в неокласиката. После, някъде към 1960-те години тя е изтласкана в периферията на неокласическата методология и практика.²⁷ Неокласическият икономикс поема по пътя на инструментализацията си.

Линията „обясняваща теория“ продължава и след това в усилията на неоинституционализма и поведенческите теории да „приземят“ неокласиката. Има и резултати – например възприемането от нея на замяната на „пълната“ с „ограничената“ рационалност. Но приземяването и развиването на обяснителните възможности на неокласическия икономикс чрез „намеса отвън“ има своите ограничители: с всичкото уважение към усилията и резултатите на поведенческите теории и неоинституционализма – *инструментална теория от аксиоматико-дедуктивен тип не може да бъде превърната в обясняваща теория чрез корекции в отделни нейни предпоставки*. Тя самата не се стреми към това. Стреми се към формализация и инструменталност. *И си остава инструментална теория.*

²⁶ При изпъкнали и вдлъбнати повърхнини са приложими геометриите съответно на Лобачевски и Риман.

²⁷ За това допринасят най-вече две събития: влиянието на есето на Фридман за методологията на икономикса (1953) и интензивната математическа формализация на неокласиката.

*В заключение по обсъждания въпрос: неокласическият икономикс от втората половина на XX век и понастоящем се самоопределя като – и е – инструментална аксиоматико-дедуктивна теория. Същевременно, но в значително по-ниска степен, той има и известни познавателни възможности на обясняваща теория.*²⁸

Доминацията на неокласическия икономикс започва в края на XIX – началото на XX век, отначало е по-слабо изразена (и е предимно в английските университети), засилва се след Втората световна война и отново – след разпадането на бившия социалистически свят.

Изглежда парадоксално, но е факт, че в периоди, когато неокласиката е подложена на силни и основателни критики (втората половина на XX век), когато става все по-ясно, че тя е неадекватна на реалността и е подвеждаща като основа за икономическа политика, вместо да отслабва, доминацията ѝ се засилва. След шумния провал на неокласическия икономикс във връзка с кризата 2007 – 2009 г. (поредно потвърждение за неадекватността му спрямо реалността и компрометиране както в академичното, така и в извънакадемичното пространство) се очакваше, че той бързо ще загуби доминацията си. Но това не се случи. Неокласиката продължава да е световно доминираща теория, въпреки че в някои страни (Германия, Русия, Франция, Австрия, България) позициите ѝ са поразклатени.²⁹

Каква да бъде *доминиращата* теория – обясняваща или инструментална? В съвременния свят и в теорията (неокласиката е едно от направленията в нея), и в публичното пространство, и в икономическата практика силно преобладава виждането, че доминиращите знания трябва да са обясняващи, а не инструментални, да ни казват какво става в реалната икономика, да идентифицират процеси, явления, връзки, зависимости в нея, включително такива, които не се виждат на повърхността, а изискват по-дълбоко мисловно навлизане в реалността, знания, които да могат да се ползват като теоретична основа на практиката.

И понастоящем неокласиките продължават, при това с основание, да твърдят, че теорията им е логически по-издържана, по-подредена, вътрешно по-непротиворечива от опониращите им теории. Опонентите им, също с основание, продължават да твърдят, че неокласиката се разминава с реалността, неадекватна е спрямо нея. Воден по този начин спорът е безперспективен.

²⁸ Не бихме поели риска да обявим, в кои полета са познавателните възможности на неокласиката като обясняваща теория. По-скоро приемаме, че тя има и такива възможности.

²⁹ Тук опираме до интересна тема: как и защо неокласическият икономикс стана и (засега) остава доминираща теория. Резултати от наши проучвания по темата, в частност влиянието на извъннаучни фактории, са представени в Тодоров (2019).

В заключение нашата теза. Проблемът не е в качествата на неокласиката. Тя си има своите качества (като инструментална теория). Проблемът е в доминацията ѝ, в това, че: (1) като доминираща се е наложила инструментална, а не обясняваща теория, но (2) тя се възприема, преподава се, изучава се, обсъжда се, използва се не като инструментална теория, каквато е, а като обясняваща теория, каквато не е.

Сложила се е странна ситуация. На съвременния свят му е необходима теория, която да обяснява икономиката и да може да се ползва като основа за икономическа политика. Доминиращата неокласика не е такава теория. Тя е (преди всичко) инструментална (и само отчасти е и обясняваща) теория. Преподава се в университетското икономическо образование, доминира също в извънакадемичното пространство (медии, държавни институции). И във всички случаи, както в, така и извън академичното пространство – да го повторим още веднъж – неокласиката се преподава, възприема се и се използва не като инструментална теория, каквато е, а като обясняваща теория, каквато тя не е! Проблемът не е в характеристиките и качествата на неокласиката като икономическа теория, а е в доминацията ѝ; в това, че тя е заела място, което не е за нея, не е за инструментална, а е за обясняваща теория.

Монополна доминация или плурализъм?

Неокласиката, да го повторим за пореден път, има своите качества като инструментална (и отчасти като обясняваща) научна теория (за настоящето и с оглед на бъдещето интерес, според нас, представлява например немският ордолиберализъм³⁰). Но тя е (преди всичко) инструментална теория, не обяснява реалността и не може да служи като основа за икономическа политика – това беше многократно потвърдено през изминалите десетилетия. Не би могло да се очаква, че такава теория ще успее още дълго да удържа доминиращите си позиции (въпреки подкрепата, която получава от извънакадемични и от академични извъннаучни фактори и обстоятелства – виж повече в Тодоров (2019)). Същевременно трябва да се отбележи, че понастоящем няма цялостна теория, алтернативна на неокласиката, която да може да я замени. За това в близка перспектива би могло да се отиде към плурализъм, в който водещи ще са теории, обясняващи реалността и имащи потенциал да служат като основа за икономическа политика³¹. Такива биха могли да бъдат неокейнсианството, еволюционният инсти-

³⁰ За него повече в Леонидов (2000).

³¹ Една от първите български публикации, поставящи този въпрос, е Несторов (2005); също Политическата икономия ... (2007), Михайлов (2012).

туционализъм, поведенчески теории, теории за отношенията икономика – природна среда, съвременната класическа линия (за която се съобщава по-нататък в студията.). В плуралистичния „микс“ ще има своето място и неокласиката, но не като доминираща и обясняваща, а като участваща в микса инструментална теория - виж също Цоклинова (2020, с. 63).

Това е парадигмалният преход, който предстои да се извърши: преход от доминиращите инструментални знания към плуралистична палитра³² знания, в които ще може да участва и неокласиката, но не като доминиращо и не като обясняващо знание, каквото тя не е, а като инструментално знание, каквото е.

Идентифициран по този начин, предметът на дискусиите „за“ и „против“ неокласиката трябва да се преформулира: той не е „неокласическата теория като такава и нейните качества“, а е *доминацията ѝ*.

Условията за парадигмален преход в България

1. Критиките към неокласиката станаха по-осезаеми някъде около 2005 г.³³ В следващите десетина години се проведеха четири специализирани национални конференции с предмет критично обсъждане на неокласическия икономикс и поглед към възможни алтернативни виждания:

- „Политическата икономия – минало или бъдеще на икономическата теория?“, 2007 г., ИУ Варна;
- „Политическа икономия и икономическа теория“, 2013 г., УНСС;
- „Критиката на неокласическия икономикс в светлината на глобалната финансово-икономическа криза от 2008 – 2009 г.“, 2016 г., ИУ Варна;
- „Национална научна конференция по политическа икономия“ (с акцент политическата икономия като опонент на неокласическия икономикс), 2016 г., Стопански факултет на университета „Ангел Кънчев“, Русе.

Не ни е известна друга страна в Европа или по света, където, по разглежданата проблематика, за десет години да са проведени четири специализирани национални конференции.

Доклади с критика към неокласиката и представяне на опониращи виждания имаше на още четири други конференции с по-широк тематичен обхват: „Историята и философията на политическата икономия“, 2018 г., УНСС; „Икономическо развитие и политики – реалности и перспективи“, юбилейна конференция – 70 години Институт за икономически изследвания на БАН“, 2020 г.; „Икономика и икономическа теория: проблеми и взаимо-

³² Идеята за плурализъм не е нова – и за света, и за България; от българските публикации виж например Несторов (2005), Атанасова (2007), Михайлов (2012), Младенова (2016, с. 41 – 46, 49), Тодоров (2019, с. 119); също Вольчик (2008).

³³ Измежду първите публикации са Несторов (2005) и Тошкова (2005).

действия“, юбилейна конференция – 85 години катедра „Обща икономическа теория“, ИУ – Варна, 2022 г.; Юбилейна конференция „65 години Общоекономически факултет и 75 години катедра „Икономика“, УНСС, 2023 г.³⁴

2. Публикациите (чуждестранни и български) по обсъжданата проблематика като правило са по отделни въпроси от обширната дискусия по неокласиката и опониращите ѝ виждания. След толкова дискусии вече могат да се направят опити да се потърси по-цялостен критичен поглед към неолибералната неокласика или към големи нейни части и да се предложат паралелни на тях опониращи им виждания. В Института за икономически изследвания на БАН с институционалното участие на УНСС и с персоналното участие на автори от БАН, УНСС и други университети от страната, през 2017 – 2022 г. беше заложена и изпълнена 5-годишна изследователска програма „Класическа линия в съвременната икономическа теория“³⁵. В нея са подбрани 15 основни въпроса на общата икономическа теория, които на свой ред са декомпозирани в 30 – 35 подвъпроса. По всеки от основните въпроси и от подвъпросите са обсъдени критично неокласическите виждания и са обявени паралелни на тях опониращи им виждания. Така понастоящем разполагаме с виждания, различни от неокласическите, не само по отделни въпроси, а и за големи части от общата теория (монографията, в която са представени резултатите от програмата, е под печат в издателството на БАН).

3. Понастоящем, както вече се посочи, се наброяват над 100 публикации от български автори, в които има критики към неолибералната неокласика.

4. Разполагаме с необходимия академичен потенциал – учени, преподаватели, навлезли в разглежданата проблематика.

5. В трите икономически университета (в София, Варна и Свищов) има специализирани катедри, а във всички икономически факултети извън трите университета – преподаватели по обща теория.

6. През 2023 г. в УНСС към катедра „Икономика“ беше създаден „Център за изследване и развитие на икономическата теория“. Той би могъл да стане институционална база на парадигмалния преход.

³⁴ Материалите от първите седем конференции са публикувани в отделни сборници, съответно „Политическата икономия ... , 2007“, „Политическа икономия и ... , 2014“, „Критиката на неокласическия икономика ... , 2016“, „Национална научна конференция по ... , 2016“, „Историята и философията ... , 2018“, „Икономическо развитие и ... , 2020, „Икономика и икономическа теория ... , 2022“ (електронно издание). Материалите от юбилейна конференция в УНСС, 2023 г., се публикуват в настоящото издание на „Научни трудове на УНСС“.

³⁵ Възприето е класическото виждане за предмета на общата теория (което е различно от неокласическото), откъдето идва и наименованието „Класическа линия ...“.

Обобщение. В България понастоящем има необходимите условия за влизане в прехода.

Заклучение

Общата икономическа теория върви към парадигмален преход, към нова парадигма, която ще ограничи или ще преодолее доминацията на неолибералната неокласическа парадигма. Преходът започва. Той е по-слабо изразен в англосаксонския свят (САЩ, Великобритания) и по-осезаемо в Континентална Европа (в Германия, Франция, Русия, Австрия). Ключовата дума в него е „*плурализъм*“: замяна на монополната доминация на една теория (неолибералната неокласика) с плуралистичен набор от знания (в който ще участва също и неокласиката).

В България сме в предверието на прехода. Условия за започването му има. Дали „да отворим вратата“ и да влезем в него или да изчакаме *някъде другаде да се направи нещо, което някога да дойде и при нас?* Възможни са две стратегии.

Първата: вървим след водещите световни университети. Тази формула е удобен параван, зад който можем да се скрием, да не правим нищо и да продължаваме както досега да преподаваме знания със спорна адекватност спрямо реалността и загубили професионално и обществено доверие, с всичките произтичащи от това последици за студентите, които се обучават в университетите, за докторантурите, за икономическата теория, за въздействието на теорията върху експертните и управленските среди и върху реалната икономика.³⁶

Втората стратегия. „Отваряме вратата“ и от предверието, където сме сега, се предвиждаме към началото на прехода. *В България имаме необходимите условия, за да направим това!* За да започнем, да влезем в прехода и да преминем през първия му етап, ще са необходими примерно три години. После продължаваме, ограничаваме влиянието на доминиращите понастоящем неадекватни знания, загубили професионалното и общественото доверие, намаляваме неблагоприятните последици от доминацията им в академичното и извънакадемичното пространство. Като се върви по този път:

- ще се направи нещо полезно за науката, образованието и практиката;
- за пръв път в цялата история на българската икономическа мисъл ще се направи парадигмален преход, който не е поради политически или други институционални причини, а е резултат от развитие на знанията;

³⁶ Допълнителен риск при тази стратегия: не се знае какво ще ни поднесат „водещите“. Монополната доминация на инструментална, вместо обясняваща теория, приехме от тях. „Вашингтонският консенсус“ също беше техен продукт – приехме го, следвахме го и платихме висока цена за техните грешки.

- ще се изведе страната в първия ешалон на европейските страни, осъществяващи прехода, ще имаме българско участие в него;
- ще се допринесе за укрепване в и извън страната на престижа на националната икономическа мисъл и на професионалния престиж на участниците в прехода;
- ще се допринесе също за престижа в и извън страната на водещите институции в българския преход. (Водещи институции биха могли да бъдат УНСС, катедрата по обща икономическа теория (засега тя е с името „Икономикс“) и създаденият към нея Център за изследване и развитие на икономическата теория.)

В България има условия за преход по втората стратегия. Можем да го направим! Разбира се ще има трудности. Но в сериозната наука лесно няма. Трудностите (за повечето от тях отсега знаем какви ще бъдат) са преодолими.

Използвана литература³⁷

- Ангелов, И. (2010). Световната икономическа криза и България. София: Акад. издат. „Проф. Марин Дринов“. (Angelov, I., 2010, Svetovната ikonomicheska kriza i Bulgariya. Sofiya: Akad. izdat. „Prof. Marin Drinov“).
- Атанасов, Б., Илиев, П. (2009). Математика и икономика, Годишник на Икономически университет – Варна, Том 81, с. 21-75. (Atanasov, B., Iliev, P., 2009, Matematika i ikonomika, Godishnik na Ikonomichestki universitet – Varna, Tom 81, s. 21-75).
- Атанасова, В. (2007). Мейнстрийм плурализъм и хетеродоксален плурализъм: проблеми и перспективи в развитието на съвременната икономическа наука, Политическата икономия: минало или бъдещи на икономическата теория, Варна: Наука и икономика, ИУ – Варна, с. 147-159. (Atanasova, V., 2007, Meynstriym pluralizam i heterodoksalen pluralizam: problem i perspektivi v razvitiето na savremennata ikonomicheska nauka, Politicheskata ikonomiya: minalo ili badeshte na ikonomicheskata teoriya, Varna: Nauka i ikonomika, IU – Varna, s. 147-159).
- Атанасова, В. (2012). Формиращият се нов икономически дискурс, София: Издат. комплекс – УНСС. (Atanasova, V., 2012, Formirashtiyat se nov ikonomicheski diskurs, Sofia: Izdat. Kompleks – UNSS).
- Атанасова, В. (2014). Тони Лосън за дедуктивистко-математическата граница в мейнстрим икономикса, Икономика и общество: глобални и регио-

³⁷ Ползвани са и са цитирани изключително източници от български автори, от чуждестранни автори, преведени на български език и издания на чужди езици, повечето от които – достъпни в България. Това е още едно, косвено потвърждение, че условията у нас позволяват да се влезе в парадигмалния преход.

- нални предизвикателства пред България, Научна конференция, София: Издат. комплекс – УНСС, с. 331-337. (Atanasova, V., 2014, Toni Losan za deduktivno-matematicheskata granitsa v meynstrim iekonomiksa, Ikonomika i obshtestvo: globalni i regionalni predizvikatelstva pred Bulgaria, Nauchna konferenciya, Sofia: Izdat. kompleks – UNSS, s. 331-337).
- Беев, И. (2018). За демаркацията и синтеза между политическата икономика и икономикса, Научни трудове на УНСС, Том 3/2018, с 339-346. (Beev, I., 2018, Za demarkatsiyata i sinteza mezhdu politicheskata ikonomiya i iekonomiksa, Nauchni trudove na UNSS, Tom 3/2018, s 339-346).
- Блаут, М. (2004). Методология экономической науки (или как экономисты объясняют). Москва: НП „Журнал Вопросы экономики“. (Blaug, M., 2004, Metodologia ekonomicheskoy nauki (ili kak ekonomisty obayasnyayut). Moskva: NP „Zhurnal Voprosy ekonomiki“).
- Боулэнд, Л. (2002). Современные взгляды на экономический позитивизм, Панорама экономической мысли конца XX столетия, Том 1, Санкт Петербург: Экономическая школа, с. 106-124. (Boulend, L., 2002, Sovremennye vzglyady na ekonomicheskii pozitivizm, Panorama ekonomicheskoy mysli kontsa HH stoletia, Tom 1, Sankt Peterburg: Ekonomicheskaya shkola, s. 106-124).
- Бурлачков, В. (2007). Экономическая теория и эконофизика: главные темы диалога, Вопросы экономики, № 12. (Burlachkov, V., 2007, Ekonomicheskaya teoria i ekonofizika: glavnye темы dialoga, Voprosy ekonomiki, № 12).
- Вольчик, В. (2008). Конкуренция научных школ или господство монополизма в сфере экономической теории, Экономический вестник Ростовского государственного университета, Том 6, № 4. (Volychik, V., 2008, Konkurentsia nauchnykh shkol ili gospodstvo monopolizma v sfere ekonomicheskoy teorii, Ekonomicheskii vestnik Rostovskogo gosudarstvenogo universiteta, Tom 6, № 4).
- Върбанов, И. (2001a). За някои ограничения в приложението на математическите формализации в икономическата наука. Част първа. Господстващата методология, Известия. Списание на ИУ – Варна, № 1. (Varbanov, Iv., 2001a, Za nyakoy ogranichenya v prilozhenieto na matematicheskite formalizatsii v ikonomicheskata nauka. Chast parva. Gospodstvashtata metodologiya, Izvestiya. Spisaniya na IU – Varna, № 1).
- Върбанов, И. (2001b). За някои ограничения в приложението на математическите формализации в икономическата наука. Част втора. Критическа рефлексия, Известия, Списание на ИУ – Варна, № 2. (Varbanov, I., 2001b, Za nyakoy ogranichenya v prilozhenieto na matematicheskite formalizatsii v ikonomicheskata nauka. Chast vtora. Kriticheskа refleksiya, Izvestiya, Spisaniya na IU – Varna, № 2).

- Върбанов, И. (2002). Дилемата „индивидуализъм – холизъм“ в социалните науки, Диалог [on-line списание], № 3. (Varbanov, I., 2002, Dilemata “individualizam – holizam“ v sotsialnite nauki, Dialog, № 3).
- Върбанов, И. (2006). Инструментализмът на Милтън Фридман, Диалог [on-line списание], № 4. (Varbanov, I., 2006, Instrumentalizmat na Milton Fridman, Dialog, № 4).
- Доу, Ш. (2006). Математика в икономическа теория: исторически и методологически анализ. Вопросы экономики, № 7. (Dou, Sh., 2006, Matematika v ekonomicheskoy teorii: istoricheskiy i metodologicheskiy analiz, Voprosy ekonomiki, № 7).
- Зарич, С. (2005). Краят на аутиския икономикс: оценка на институционалната икономическа теория, Икономическа мисъл, № 4. (Zarich, S., 2005, Krayat na autiskiia iekonomiks: otsenka na institutsionalnata iкономическа teoria, Iкономическа misal, № 4).
- Златинов, Д. (2012). Развитие на икономическото моделиране (сравнителен преглед на основни теоретико-приложни постижения в областта на моделирането на икономическите процеси), Научни трудове на факултета по икономически и социални науки. ПУ „Паисий Хилендарски“, Пловдив: Унив. издат. „Паисий Хилендарски“, Том 8, с. 45-97. (Zlatinov, D., 2012, Razvitie na iкономичесkoto modelirane (sravnitelен pregled na osnovni teoretiko-prilozhni postizheniya v oblastta na modeliraneto na iкономичесkите protsesi), Nauchni trudove na fakulteta po iкономичесki i sotsialni nauki, PU „Paisiy Hilendarski“. Plovdiv: Univ. izdat. „Paisiy Hilendarski“. Tom 8, s. 45-97).
- Икономика и икономическа теория: проблеми и взаимодействия. (2022). Научна конференция, Варна: Наука и икономика, ИУ – Варна. (Iкономика i iкономическа teoriya: problem i vzaimodeystviya, 2022, Nauchna konferentsiya, Varna: Nauka i iкономика, IU – Varna).
- Икономическо развитие и политики – реалности и перспективи. (2020). Научна конференция, 21 – 22 ноември 2019 г., София: Издат. на БАН, „Проф. Марин Дринов“. (Iкономичесko razvitie i politiki – realnosti i perspektivi, 2020, Nauchna konferentsiya, 21 – 22 noemvri 2019 g., Sofia: Izdat. na BAN, „Prof. Marin Drinov“).
- Историята и философията на политическата икономия. (2018). Научна конференция, София: Издат. комплекс – УНСС. (Istoriyata i filosofiyata na politicheskata iкономiya, 2018, Nauchna konferentsiya, Sofia: Izdat. kompleks – UNSS).
- Каз, М. (2007). Лакуны в структуре икономического знания и неоклассическая рациональность, Вопросы экономики, № 6. (Kaz, M., 2007, Lakuny

v strukture ekonomicheskogo znania i neoklassicheskaya ratsionalynosty, Voprosy ekonomiki, № 6).

- Канев, Д. (2016). Критиката на поведенческата икономика: подмяна или усъвършенстване на неокласическата парадигма, Критиката на неокласическия икономикс в светлината на глобалната финансово-икономическа криза от 2008-2009 г., Национална научна кръгла маса, Варна: Наука и икономика, ИУ – Варна, с. 90-101. (Kanev, D., 2016, Kritikata na povedencheskata iekonomika: podmiyana ili usavarshenstvane na neoklasicheskata paradigm, Kritikata na neoklasicheskiya iekonomiks v svetlinata na globalnata finansovo-ikonoomicheska kriza ot 2008 – 2009 g., Natsionalna nauchna kragla masa, Varna: Nauka i iekonomika, IU – Varna, s. 90-101).
- Кирдина, С. (2013а). Методологическият индивидуализм и методологическият институционализъм, Въпроси за икономиката, № 10. (Kirdina, S., 2013a, Metodologicheskiy individualizm i metodologicheskiy institutsionalizm. Voprosy ekonomiki, № 10).
- Кирдина, С. (2013б). Преодолеваемите ограничения на методологическия индивидуализъм. Журнал за икономическа теория, № 4. (Kirdina, S., 2013b, Preodolevaya ograniczenia metodologicheskogo individualizma, Zhurnal ekonomicheskoy teorii, № 4).
- Колев, К. (2016). Глобалната икономическа криза и поведенческият икономикс, Критиката на неокласическия икономикс в светлината на глобалната финансово-икономическа криза от 2008 – 2009 г., Национална научна кръгла маса, Варна: Наука и икономика, ИУ – Варна, с. 188-198. (Kolev, K., 2016, Globalnata iekonomicheskata kriza i povedencheskiyat iekonomiks, Kritikata na neoklasicheskiya iekonomiks v svetlinata na globalnata finansovo-ikonoomicheska kriza ot 2008 – 2009 g., Natsionalna nauchna kragla masa, Varna: Nauka i iekonomika, IU – Varna, s. 188-198).
- Критиката на неокласическия икономикс в светлината на глобалната финансово-икономическа криза от 2008 – 2009 г. (2016). Национална научна кръгла маса, Варна: Наука и икономика, ИУ – Варна. (Kritikata na neoklasicheskiya iekonomiks v svetlinata na globalnata finansovo-ikonoomicheska kriza ot 2008 – 2009 g., 2016, Natsionalna nauchna kragla masa. Varna: Nauka i iekonomika, IU – Varna).
- Кун, Т. (1996). Структурата на научните революции, София, ИК „Петър Берон“ [Първото издание на английски е от 1962 г. На български има също издание от 2016 г. на издат. „Изток – Запад“]. (Kun, T., 1996, Strukturata na nauchnite revolutsii, Sofia, IK „Petar Beron“).

- Леонидов, А. (2000). Ордолиберализъм, социално пазарно стопанство, трансформация, София: ЛИК. (Leonidov, A., 2000, Ordoliberalizam, sotsialno pazarno stopanstvo, transformatsiya, Sofia: LIK).
- Леонидов, А. (2015). Късният неолиберализъм и глобалната финансова криза, Известия, Списание на ИУ Варна, № 4. (Leonidov, A., 2015, Kasniyat neoliberalizam i globalnata finansova kriza, Izvestiya, Spisanie na IU Varna, № 4).
- Леонтиев, В. ([1948] 1994). Есета по икономика, София: Издат. къща „Христо Ботев“. (Leontiev, V., [1948] 1994, Eseta po ikonomika, Sofia: Izdat. kashta „Hristo Botev“)
- Мавров, Х. (2016). Неокласическата теория и съвременните тенденции в доходното неравенство – критичен поглед, Критиката на неокласическия икономикс в светлината на глобалната финансово-икономическа криза от 2008 – 2009 г., Национална научна кръгла маса, Варна: Наука и икономика, ИУ – Варна, с. 219-231. (Mavrov, H., 2016, Neoklasicheskata teoria i savremennite tendentsii v dohodното neravenstvo – kritichen pogled, Kritikata na neoklasicheskia ikonomiks v svetlinata na globalnata finansovo-ikononicheska kriza ot 2008 – 2009 g., Natsionalna nauchna kragla masa, Varna: Nauka i ikonomika, IU – Varna, s. 219-231).
- Маевский, Д., Чернаевский, Д. (2007). О рациональном поведении реального потребителя, Вопросы экономики, № 3. (Maevskiy, D., Chernaevskiy, D., 2007, O ratsionalynom povedenii realynogo potrebitelya, Voprosy ekonomiki, № 3).
- Минчев, Д. (2005). Към критиката на теорията за избора в съвременната икономическа теория, Научни и методически проблеми на преподаването на икономическата теория, Научна конференция, София: Univ. издат. „Стопанство“, с. 90-94. (Minchev, D., 2005, Kam kritikata na teoriyata za izbora v savremennata ikonomicheskata teoriya, Nauchni i metodichni problem na prepodavaneto na ikonomicheskata teoriya, Nauchna konferentsiya, Sofia: Univ. izdat. „Stopanstvo“, s. 90-94).
- Минчев, Д. (2012). Модифицираната реалност като алтернатива на неокласическото схващане за „homo economicus“, Икономически и социални алтернативи, № 2. (Minchev, D., 2012, Modifitsiranata realnost kato alternative na neoklasicheskoto shvashtane za „homo economicus“, Ikononicheski i sotsialni alternativi, № 2).
- Минчев, Д. (2013). Ренесанс на политическата икономия, Русе: Лени-Ан. (Minchev, D., 2013, Renesans na politicheskata ikonomiya, Ruse: Leni-An).
- Михайлов, П. (2012). Каква икономическа теория ни е нужна?, Икономика, № 2. (Mihaylov, P., 2012, Kakva ikonomicheskata teoriya ni e nuzhna?, Ikononika, № 2).

- Младенова, З. (2007). Към съвременното разбиране на политическата икономия (в контекста на издаваните списания по политическа икономия), Известия, Списание на ИУ – Варна, № 3. (Mladenova, Z., 2007, Kam savremennoto razbirane na politicheskata ikonomiya (v konteksta na izdavanite spisaniya po politicheska ikonomiya), Izvestiya, Spisanie na IU Varna, № 3).
- Младенова, З. (2011). Неокласическата теория в края на XX – началото на XXI век, Част първа, Варна: Издат. „СТЕНО“. (Mladenova, Z., 2011, Neoklasicheskata teoria v kraia na XX – nachaloto na XXI vek, Chast parva, Varna: Izdat. „STENO“).
- Младенова, З. (2016). Отражения на световната криза върху икономическата теория: опит за обобщение, Критиката на неокласическия икономикс в светлината на глобалната финансово-икономическа криза от 2008 – 2009 г., Национална научна кръгла маса, Варна: Наука и икономика, ИУ – Варна, с. 9-55. (Mladenova, Z., 2016, Otrazheniya na svetovната kriza varhu ikonomicheskata teoriya: opit za obobshtenie, Kritikata na neoklasicheskiya ikonomiks v svetlinata na globalната finansovo-ikonomichecka kriza ot 2008 – 2009 g., Natsionalna nauchna kragla masa, Varna, s. 9-55).
- Национална научна конференция по политическа икономия. (2016). 29 – 30 септември 2016 г., Русе: Издат. център към Русенски университет „Ангел Кънчев“. (Natsionalna nauchna konferentsia po politicheska ikonomiya, 2016, 29 – 30 septemvri 2-16 g., Ruse: Izdat. tsentar kam Rusenski universitet „Angel Kanchev“).
- Несторов, Л. (2005). Икономическата наука изостава от реалностите, Икономика, № 2. (Nestrov, L., 2005, Ikonomicheeskata nauka izostava ot realnostite, Ikonomika, № 2).
- О’Брайен, Д. (2002). Теория и емпирическое наблюдение, Панорама экономической мысли конца XX столетия, Том 1, Санкт-Петербург: Экономическая школа, с. 59-80. (O’Brayen, D., 2002, Teoria i empiricheskoe nablyudenie, Panorama ekonomicheskoy mysli kontsa HH stoletia, Tom 1, Sankt-Peterburg: Ekonomicheskaya shkola, s. 59-80).
- Павлов, И. (2011). Феномен „уклонения от двусмысленности“ в теории рационального выбора, Вопросы экономики, № 10. (Pavlov, I., 2011, Fenomen „uklonenia ot dvusmyslennosti“ v teorii ratsionalynogo vybora, Voprosy ekonomiki, № 10).
- Пикети, Т. (2018). Капиталът в XXI век, София: Издат. „Изток-Запад“. (Piketi, T., 2008, Kapitalat v XXI vek, Sofia: Izdat. „Iztok-Zapad“).
- Политическата икономия: минало или бъдеще на икономическата теория. (2007). Научна конференция, Варна: Наука и икономика, ИУ – Варна.

- (Politicheskata ikonomiya: minalo ili badeshte na ikonomicheskata teoriya, 2007, Nauchna konferentsia, Varna: Nauka I ikonomika, IU – Varna).
- Политическа икономия и икономическа теория. (2014). Научна конференция, 21 – 22 ноември 2013 г., София: Издат. комплекс – УНСС. (Politicheskata ikonomiya I ikonomicheskata teoriya, 2014, Nauchna konferentsiya, 21 – 22 noemvri 2013 g., Sofia: Izdat. kompleks – UNSS).
- Проданов, В. (2003). Дилемата методологически индивидуализъм – методологически холизъм, Философски алтернативи, № 3-4. (Prodanov, V., 2003, Dilemata metodologicheski individualizam – metodologicheski holizam, Filosofski alternativni, № 3-4).
- Проданов, В. (2014). Кризата на икономическата теория и възраздането на политическата икономия, Политическа икономия и икономическа теория. Национална научна конференция, София: Издат. комплекс – УНСС, с. 33-60. (Prodanov, V., 2014, Krizata na ikonomicheskata teoriya i vazrazhdaneto na politicheskata ikonomiya, Politicheskata ikonomiya i ikonomicheskata teoria, Natsionalna nauchna konferentsiya, Sofia: Izdat. kompleks – UNSS, s. 33-60).
- Проданов, В. (2017). Основни философски методологии в икономическата наука, Научни трудове на УНСС, София: Издат. комплекс – УНСС, том 3, с. 11-38. (Prodanov, V., 2017, Osnovni filosofski metodologii v ikonomicheskata nauka, Nauchni trudove na UNSS, Sofia: Izdat. kompleks – UNSS, tom 3, s. 11-38).
- Рангелова, Р. (2008). Конвергенцията в неокласическия модел на икономическия растеж, Икономическа мисъл, № 6. (Rangelova, R., 2008, Konvergentsia v neoklasicheskiya model na ikonomicheskiya rastezh, Ikonomicheskata misal, № 6).
- Робинсън, Д. (1986). Экономическая теория несовершенной конкуренции. Москва: Прогресс. (Robinsan, Dzh., 1986, Ekonomicheskaya teoria nesovershennoy konkurentsii, Moskva: Progress).
- Розмаинский, И. (2008). О методологических основаниях мейнстрийма и гетеродоксии в экономической теории конца XIX – начала XXI века, Вопросы экономики, № 7. (Rozmainitskiy, I., 2008, O metodologicheskikh osnovaniyakh meynstriyma i geterodoksii v ekonomicheskoy teorii kontsa XIX – nachala XXI veka, Voprosy ekonomiki, № 7).
- Славов, З. (2009). Математиката в икономиката: теория и приложения, Годишник на Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, Варна: Издат. „Черноризец Храбър“, Том XV, с. 265-297. (Slavov, Z., 2009, Matematikata v ikonomikata: teoriya I prilozheniya, Godishnik na Varnenski svoboden universitet „Chernorizets Hrabar“, Varna: Izdat. „Chernorizets Hrabar“, Tom XV, s. 265-297).

- Стиглиц, Д. (2003). Глобализацията и недоволните от нея, София: ИнфоДАР. (Stiglits, D., 2003). Globalizatsiyata i nedovolnitye ot neya, Sofia: InfoDAR).
- Стиглиц, Д. (2014). Цената на неравенството, София: Издат. „Изток – Запад“. (Stiglits, D., 2014, Tsenata na neravenstvoto, Sofia. Izdat. „Iztok – Zapad“).
- Тамбовцев, В. (2020). Непродуктивност попиток методологическо-го синтеза, Вопросы теоретической экономики, № 3. (Tambovtsev, V., 2020, Neproduktivnosty popytok metodologicheskogo sinteza, Voprosy teoreticheskoy ekonomiki, № 3).
- Тодоров, В. (2016). Политическата икономия в България в XXI век: състояние и перспективи (в търсене на пътя), Трета национална научна конференция по политическа икономия, 29-30 септември 2016 г., Русе, (Todorov, V., 2016, Politicheskata ikonomiya v Bulgaria v XXI vek: sastoyanie i perspektivi (v tarsene na patya), Treta natsionalna nauchna konferentsiya po politicheskata ikonomia, 29-30 septemvri 2016 g., Ruse), available at: www.uni-ruse.bg/departments/ikonomika/documents/VTodorov_doklad_Ruse_13-05-2016.pdf
- Тодоров, В. (2016a). Българска неортодоксална критика на неокласическия икономикс във връзка с глобалната финансово-икономическа криза 2008 – 2009 г., Критиката на неокласическия икономикс в светлината на глобалната финансово-икономическа криза от 2008 – 2009 г., Национална научна кръгла маса, Варна: Наука и икономика, с. 56-75. (Todorov, V., 2016, Balgarska neortodoksalna kritika na neoklasicheskiya ikonomiks vav vrazka s globalnata finansovo-ikonomicheskata kriza 2008 – 2009 g., Kritikata na neoklasicheskiya ikonomiks v svetlinata na globalnata finansovo-ikonomicheskata kriza ot 2008 – 2009 g., Natsionalna nauchna kragla masa, Varna: Nauka i ikonomika, s. 56-75).
- Тодоров, В. (2019). Как и защо неокласическият икономикс стана и остава доминираща теория?, Известия, Списание на Икономически университет – Варна, Том 63, № 3. (Todorov, V., 2019, Kak i zashto neoklasicheskiyat ikonomiks stana i ostava dominirashta teoriya?, Izvestiya, Spisanie na Ikonomicheski universitet – Varna, Tom 63, № 3).
- Тошкова, С. (2005). Социалните предизвикателства в икономическата теория – преоценка на либералната парадигма, София, Univ. izdat. „Stopanstvo“. (Toshkova, S., 2005, Sotsialnite predizvikatelstva v ikonomicheskata teoria – preotsenka na liberalnata paradigma, Sofia, Univ. izdat. „Stopanstvo“).
- Тошкова, С. (2017). Икономика и икономическа теория – път към алтернативите, Икономика и икономическа теория: проблеми и взаимодействия, Юбилейна научна конференция, Варна: Наука и икономика, ИУ – Варна, с. 35-46. (Toshkova, S., 2017, Ikonomika i ikonomicheskata teoria – pat kam alternativite, Ikonomika i ikonomicheskata teoria: problem i vzaimodeystvia,

- Yubileyna nauchna konferentsia, Varna: Nauka i ikonomika, IU – Varna, s. 35-46).
- Тутов, Л., Рогожникова, В. (2018). Дилемма „економист или математик“: възглед философии, Вестник Московского университета, Серия 6, Экономика, № 1. (Tutov, L., Rogozhnikova, V., 2018, Dilemma „ekonomist ili matematik“: vzglyad filosofii. Vestnik Moskovskogo universiteta, Seria 6, Ekonomika, № 1).
- Фоули, Д. (2012). Математический формализм и политэкономическое содержание, Вопросы экономики, № 7. (Fouli, D., 2012, Matematicheskii formalizm i politэkonomicheskoe sodержanie, Voprosy ekonomiki, № 7).
- Хэндс, У. (2012). Нормативная теория рационального выбора: прошлое, настоящее и будущее. Вопросы экономики, № 10. (Hэnds, U., 2012, Normativnaya teoria ratsionalynogo vybora: proshloe, nastoyashtee i budushtee, Voprosy ekonomiki, № 10).
- Цоклинова, М. (2020). Хетеродоксален поглед към пазарната недостатъчност и устойчивото развитие, Международна научна конференция, Икономическо развитие и политики, реалности и перспективи, 21-22 ноември, Институт за икономически изследвания при БАН, Издателство на БАН, „Проф. Марин Дринов“, с. 60-68. (Tsoklinova, M., 2020, Heterodoksalen pogled kam pazarnata nedostatachnost i ustoychivoto razvitie, Mezhdunarodna nauchna konferentsia, Ikonomicheskо razvitie i politiki, realnosti i perspektivi, 21-22 noemvri, Institut za ikonomicheski izsledvaniya pri BAN, Izdatelstvo na BAN, „Prof. Marin Drinov“, s. 60-68).
- Чемберлин, Э. (1959). Теория монополистической конкуренции, Москва: Издат. иностранной литературы. (Chemberlin, Э., 1959, Teoria monopolisticheskoy konkurentсии, Moskva: Izdat. inostrannoy literatury).
- Чипев, П. (2006). Еволюционен и институционален икономически анализ на концепцията за оскъдността в съвременния икономикс, Икономическа мисъл, № 3. (Chipev, P., 2006, Evolyutsionen i institutsionalen ikonomicheski analiz na kontseptsiyata za oskadnostta v savremenniya ikonomiks, Ikonomicheska misal, № 3).
- Чипев, П. (2010). Глобалната финансова криза: причини и поуки, Научни трудове. Европейски колеж по икономика и управление, Пловдив, кн. 7, с. 32-41. (Chipev, P., 2010, Globalnata finansova kriza: prichini i pouki, Nauchni trudove, Evropeyski kolezh po ikonomika i upravlenie, Plovdiv, kn. 7, s. 32-41).
- Чипев, П. (2015). Теория на икономиката и икономически теории в годините на реформи, Научни трудове на факултета по икономически и социални науки, Пловдив: Издат. на Пловдивския университет, Том 10, с. 65-73. (Chipev, P., 2015, Teoriya na ikonomikata i ikonomicheski teorii v godinite

na reformi, Nauchni trudove na fakulteta po ikonomicheski i sotsialni nauki, Plovdiv: Izdat. na Plovdivskiya universitet, Tom 10, s. 65-73).

- Чипев, П. (2016). Сакрален ли е неокласическият модел? (опорни точки в защитата му), Критика на неокласическия икономикс в светлината на глобалната финансово-икономическа криза от 2008 – 2009 г., Национална научна кръгла маса, Варна: „Наука и икономика“, ИУ – Варна, с. 111-121. (Chipev, P., 2016, Sakralen li e neoklasicheskiyat model? (oporni tochki v zashtitata mu), Kritika na neoklasicheskiya ikonomiks v svetlinata na globalnata finansovo-ikonoomicheska kriza ot 2008 – 2009 g., Natsionalna nauchna kragla masa: Varna: „Nauka i ikonomika“, IU – Varna, s. 111-121).
- Чипев, П. (2020). Сравнителен анализ на подходите у Коуз, Уйлямсън и Ходжсън към проблема за съотнасянето на фирма и пазар, Икономическо развитие и политики – реалности и перспективи, Научна конференция, Акад. издат. „Проф. Марин Дринов“, с. 755-764. (Chipev, P., 2020, Sravnitelen analiz na podhodite u Kouz, Uylyamsan i Hodzhhsan kam problema za saotnasyaneto na firma i Pazar, Ikonoomicheshko razvitie i politiki – realnosti i perspektivi, Nauchna konferentsia, Akad. Izad. „Prof. Marin Drinov“, s. 755-764).
- Buiter, W. (2009). The Unfortunate Uselessness of Most „State of the Art“ Academic Monetary Economics, Financial Times, March 3, p. 1.
- Gordon, S. (2003). The History and Philosophy of Social Science, London and New York: Routledge.
- Lawson, T. (1997). Economics and Reality, London: Routledge, available at: https://www.researchgate.net/publication/260164799_Economics_and_Reality (accessed 08.01.2022)
- Lucas, R. (2003). Macroeconomic Priorities, American Economic Review, March.
- Robbins, L. (1932). The Nature and Significance of Economic Science, London: MacMillan.
- Shiller, R. (2009). A Failure to Control the Animal Spirit, Financial Times, 08 March.
- Solow, R. (2005). How Did Economics Get That Way and What Way Is It, Daedalus, vol. 134, No 4.
- Udehn, L. (2001). Methodological Individualism: Background, History and Meaning, London: Routledge.

A PARADIGMATIC TRANSITION IN THE GENERAL ECONOMIC THEORY (FOR THE CONDITIONS OF BULGARIA)

Prof. Vasil Todorov, DSc
Economic Research Institute – BAS
e-mail: todorov.vv@abv.bg

Abstract

From the criticisms and discussions lasting decades, and from the correlation of the theory with the reality, a conclusion follows: the neoliberal neoclassical is at variance with the reality, it is inadequate to it. This is increasingly being realized, not only in academia, but also outside of it, and as a result, there is a large-scale loss of confidence in neoliberal neoclassicism and its qualities as a theory for the real economy. In this context, it is necessary to make a paradigm shift in general economic theory, to a new paradigm that will limit or overcome the dominance of the neoliberal neoclassical paradigm. The transition begins. It is less pronounced in the Anglo-Saxon world (USA, Great Britain) and more noticeable in Continental Europe (in Germany, France, Russia, Austria). The key word in it is „pluralism“: replacing the monopolistic dominance of one theory (neoliberal neoclassicism) with a pluralistic body of knowledge (in which neoclassicism will also participate).

Keywords: paradigma, paradigmatic transition, neoliberal neoclassics, general economic theory

JEL: B50